

АКТУЕЛНА ПИТАЊА
НАШЕ
ЈЕЗИЧКЕ КУЛТУРЕ

ПРОСВЕТНИ ПРЕГЛЕД

НОРМИРАЊЕ И ЈЕЗИЧКА ТОЛЕРАНЦИЈА

Наша културна јавност већ одавно поставља једно надасве актуелно и неодољно питање — шта је са нашом језичком културом, језичком политиком и књижевнојезичком нормом? Ово питање, које као проблем постоји и у другим језицима у којима живи традиција неговања vlastite писмености, обично, у кругу примењених лингвистичких дисциплина, има приоритетно место. У нас, међутим, напори око сређивања и нормирања језика као да држе последњу позицију међу задацима којих се у области језика треба прихватити. Овоме доприноси више значајних, а и сложених тешкоћа с којима се наша наука, култура, а и политика сучељава. Ово нарочито кад је реч о републици у којој живимо. Иако, на пример, лингвистичка теорија сасвим одређено одговара на мање-више сва битна питања нормативистике и језичког планирања, ми се још увек спотичемо и разилазимо и у основним гледиштима, чак и таквим као што су представе о томе шта чини модерни стандардни језик и његову изворну основицу, па све до питања којом процедуром ваља оцењивати и утврђивати језичку правилност и одвајати стандард од супстандарда.

Овим невољама могу се додати и друге, такве, рецимо, које проистичу из чињенице да ми у овом тренутку још увек немамо ни најнеопходније нормативне приручнике за ширу употребу, као што су нормативна граматика, стандардни нормативни речник, па ни довољно уређен и друштвено верификован правопис. И више од тога. Ми немамо ни исцрпне дескриптивне граматике стандардног језика која би довољно репрезентативно и свестрано приказала стање нашег језичког израза, а по природи ствари нужно претходи нормативној. Дескриптивна граматика, наиме, има задатак да, на основу сакупљених фактографских података језичког стања, покаже сав актуелни репертоар језичких појединости по којима се савремени тренутак језичке стварности одликује. А познато је да се тек на основу такве дескрипције, пописа и описа језичких појава може подухватити посла око израде нормативне граматике, дакле оне која ће имати задатак не само да ревидира застарела решења, опредељује у колебањима, арбитражно интервенише у спорним ситуацијама, да усмерава у иновацијама већ и да научно просуђује, али и пресуђује и одређује језички избор и прописује језичке узусе и књижевнојезичку норму. Дакако, и за један и за други пројекат ваља претпоставити квалификовани научни кадар, тимски рад и дуг и мукотрпан посао. (Не треба, наравно, посебно напомињати да тиме никако не би био комплетан репертоар свих нужних потреба, јер брига о језику јесте стални процес који се не може одвијати без најширег ангажовања свих посленика писане и говорне речи, језичких стручњака, књижевних прегалаца, новинара, преводилаца и других одговорних носилаца наших културних, али исто тако и политичких опредељења. Ових последњих и зато што је

упадљиво јасно да решења у језику могу имати и озбиљне политичке или националнополитичке импликације. Живимо управо у тренутку када се импликације ове врсте динамично оцртавају. То нас упућује на потребу да увек приликом опредељивања у језичким питањима водимо рачуна и о оној страни проблема која излази из оквира филологије и да и о тој другој страни ствари имамо одређен став. Рекло би се да је заузимање таквог става основни и одлучујући предуслов да би се у лингвистичким пословима око језика и његове норме кренуло с мртве тачке на којој ови послови одвећ дуго беспомоћно таворе.

У том смислу наша стварност је оваква: Први значајни корак ка сређивању језичких прилика учињен је, у послератном раздобљу, такозваним Новосадским договором, закључцима који су њиме формулисани, те — први пут у нашој књижевнојезичкој историји — заједничким правописом објављеним 1960. године. Жеља је била да се тиме учини не само напредак у језичкој политици већ и да се делотворно реafirмише вуковско-илирска идеја о језичком заједништву и јединству српскохрватског језика као темељном лингвистичком и друштвеном принципу, те да се на тој основи подстакну и размахну послови на сређивању терминологија и изради речника заједничког књижевног и стандардног језика. Врло брзо се показало да од свега ипак неће бити много тога остварено. Уместо заједничких прегнућа, избила су на светло дана незадовољства, и неспоразуми.

Подстакнуте и ванјезичким расположењима, чарке су се убрзо распламсале до темпераментних критика не само практичних, понекад промашених или недоследних решења која је Правопис нудио, већ и опредељења за књижевнојезичко јединство, да би у неким приликама попримиле елементе међунационалних трвења. Овакви односи према језику нису увек били поткрепљени правим аргументима, ни мотивисани научном озбиљношћу, али су довели до познатих резултата — најпре до одустајања једне, хрватске стране од заједничких пројеката на изради речника и терминологија, а затим и од заједничке књижевнојезичке основе. Томе су додати захтеви да се „хрватски“ и „српски“ прогласе и правно конституишу као посебни књижевни језици. Иако мотиви за то не леже у уверљивим лингвистичким аргументима, овакав захтев друге стране морао је бити поштован, јер је реч о сувереном и уставном праву народа да уређује све своје ствари, па и положај и судбину властитог језичког израза. Ово утолико пре — ако се прогласи принцип да без језичке засебности народа нема праве легитимације своје националне индивидуалности. Познато је такође да је, уз подршку културних кругова и друштвено-политичких тела, извршено и правно конституисање хрватског језика као посебног књижевног језика хрватског народа („Хрвата и Срба у Хрватској”), са тенденцијом да се остварује, усмерава и нормира посебно. Закључак — да се тиме отворио процес дезинтеграције у језику намеће се сам по себи. Овоме у прилог могу се поменути и идеје о језичким варијантама, источној и западној, захтеви за прихватање принципа потпуне језичке толеранције, афирмације аутохтоности језика и наглашавање права сопственог одлучивања у свим језичким пословима и опредељењима.

Сви ови догађаји у вези с језиком и око њега, на једној страни, нису могли остати без дубоког одјека у другим срединама и републикама

српскохрватског језичког подручја. Оне су се, у ствари, нашле пред дилемом: прихватити наметнути језички раскол и надовезати се са своје стране властитим језичким сепаратизмом, или, одбацујући гледишта о подељености језика, остати веран начелу заједништва, без обзира на регионалне неједнакости и варијантску раслојеност, коју, иначе, нико не оспорава, и што, узгред буди речено, и није неки феномен непознат и другим језицима. Практично би то значило очување језичког јединства и заједнице за све оне који то, по свом убеђењу и вољи, хоће, остављајући могућност и осталим да се у њу врате ако то једном пожелу. Јер, без обзира на сва национална права и осетљивости, па и на неједнаке појединости у језику — јасно је и лаику да чак и без постојеће озбиљне научне аргументације, у оквиру новоштокавске књижевне реализације јединство српскохрватског језика не долази у питање. Нема таквих језичких посебности које би на другој страни достигле степен неразумљивости, употребне дисквалификације или системске неприхватљивости.

Будући да је блискост језика, без обзира на варијације, очигледна и без доказивања, не изненађује што у редовима публике има не мало оних који мисле да су читаву гужву око језика и варијаната инсценирали и режирали екстремни лингвисти, док се у самом језику ништа не мења, већ све и даље остаје као што је и било. Цела ствар отуда, у народу, и нема већег домаћаја од удовољавања оном делу публике која има наклоности за интелектуалистичка надмудривања и међусобна трвења. Овакво гледање на догађаје око језика ипак није лишено и становите дозе наивности. Оно пренебрегава чињеницу да је језик подложен променама, а да друштву стоје на располагању такве снаге које могу веома успешно да се мешају у послове језика и да усмеравају његове токове, утичући свесно и смишљено на лик књижевног и званичног језика који ће се у јавности употребљавати. Моћно и ненадмашно оружје за то је првенствено — школа. Само за неколико генерација тим се путем може спровести или наметнути готово све што се у области језика жели. Ако се овоме дода снажан утицај који се на судбину језика може вршити и другим каналима, таквима као што су — администрација, управа, новине, литература, те радио и телевизија — постаје убедљиво јасно каква моћ стоји на располагању да се регионални лик језика или његове маркантне посебности измене. Ако се таква стремљења поткрепе још и мотивима националне легитимације — последице доиста могу бити далекосежне.

Први потези који су уследили после напуштања језичке заједнице наговештавају и прве доказе за ово. Они се огледају, на једној страни, у форсирању властитих особености и разлика у лексици, терминологији, морфологији, семантици, синтакси и стилу, а на другој — у наглашавању принципа језичке толеранције и немешања једних у језичке послове других, при чему ипак нису изостале и такве одлуке као што је она донета у БиХ — да се у настави у основним и средњим школама забрани употреба екавског вида књижевног језика.*) У Хрватској су се језички

*) У вези са овим — „забрана“ екавице — било је у штампи, посебно у сарајевском „Ослобођењу“, оштријих реакција и замерки. Једини су указивали на недобронамерност, а други на нетачност овакве тврдње. Тако др Милош Окука у рубрици „Језичка билежница“ у впису под насловом „Да ли се разумемо?“ поставља питање: „Да ли је донета забрањена екавица у нас?“ и додаје: „Одговор на ово питање дају следећи питања: „Настава у уставима основног и средњег усмереног образовања изводи се на ијекавском књижевном изговору: сви наставнички разредне и предметне наставе у основној школи (дакле — и наставници екавци — прим. Е. Ф.), као и наставници српскохрватског језика у средњим школама изводе наставу ијекавским књижевним изговором... ијекавским књижевним изговором обавезно се штампају сви уџбеници и

стручњаци дали na посао да израде граматике и правопис за своје републичко подручје, при чему није пресудно што први плодови ових изданака нису редовно наилазили на пуну друштвену афирмацију. У БиХ је у току обиман програм испитивања правописне и нормативне проблематике — посебно у Босни и Херцеговини и шире на нашем језичком простору — али коначан исход тога посла и закључци још нису јасни. Било је и у Црној Гори покушаја, истина малобројних, да се прихвати концепт посебног црногорског језика, али су таква стремљења наилазила на енергична противљења. У Србији је, међутим, на све ове догађаје било изгледа најмање јавних одјека од стране језичких стручњака, а и одговорних носилаца овдашњих културних и политичких опредељења.

Иако је временом бивало све очитије да се Новосадски договор напушта, Србија је углавном ћутала и као да је управо тиме давала до знања да и даље остаје бар при основним његовим начелима, супротстављајући концепту језичке искључивости и изолационизму своју решеност да не учествује у распарчавању и поларизацији језика. Став пасивног држања довео је, с друге стране, до дезангажовања у филолошким активностима, пре свега у области нормативистике, а у ширим размерама — до такве друштвене климе у којој је брига о језику, језичкој пракси и политици потпуно занемарена. Језик друштвене и јавне комуникације препуштен је стихији, а нормативистичка компетенција надрингвистици. Нарасле потребе дана, међутим, захтевају данас неодложно напуштање таквог стања пасивности према језику, и налажу да се прегне на посао око уклањања нагомиланог језичког корова и обављања свих задатака који се у свакодневној бризи о језику очекује. Први кораци у том правцу су учињени. Треба их видети у чињеници да су — први пут у послератном раздобљу — у ЦК СК Србије одржана саветовања о језику, 1978. и 1979, као и у најновијој иницијативи Републичке конференције ССРН за оснивање Савета за српскохрватски језик. Радовати се ипак не треба сувише рано. Пре озбиљних подухвата око сређивања узуса и норме морају се имати јасна опредељења у суштинским и темељно важним питањима.

Рецимо — данас нико, бар јавно, не пориче да савремени српскохрватски језички стандард и варијантски субстандард у свим својим реализацијама има јединствену, новоштокавску вуковску основу и да је у том погледу језик један и заједнички. Истовремено, као да су већ чврсто укореењена гледишта да он, и поред тога, није јединствен, да у принципу одражава језичко нејединство, што, у крајњој линији, значи усвајање гледишта о цепању и раздвајању језика. Овој тези, ма колико то можда изгледало анахронично — супротставља се не мали број убеђених следбеника идеје о језичком јединству који своје убеђење

приручници навијезени ученицима основних и средњих школа у Босни и Херцеговини као и школске тисканице" (Из закључака о књижевнојезичкој политици у васпитно-образовној дјелатности, 1971). Како се види — наставља др М. Окука — не ради се о забрани екавског књижевног изговора него о томе шта су дужни да раде наставници у основној и средњој школи. . . ." („Ослобођење" од 15. маја 1982). Из овога донста проистиче да није реч о „забрани" екавнице, већ о томе да се обавезно употребљава ијекавица (у датим случајевима). Колико се суштински једно разликује од другог може се просудити и без додатних објашњења. Долао бих, ипак, да смисло помињања неких потеза и одлука на другим странама, па и оних у БиХ, не би требало схватити као моју критику тих потеза и одлука, већ као жељу да укажем на чињеницу да се на другим странама нешто чини и самостално одређује у области језичке политике за разлику од СР Србије, где је одустајање од формулисања јасне језичке политике и пасиван став у тој области постало или — остало, темељно начело.

изводе из чињенице да постојеће варијације представљају елементе богатства изражајних могућности једног или више националних заједница, а не аргументе о битним обележјима једног језичког израза који би онемогућавали заједничку норму, толерантну у односу на укореење разлике или релевантне алтернативе. Има отуда мишљења, не само у Србији, да би идеју о језичком заједништву ваљало поново размотрити и афирмисати, те покушати око ње окупити све оне којима је јединство у језику и сарадња у сређивању језичке политике темељно опредељење.

Уколико се, међутим, покаже да жеља за повратак у језичку заједницу ипак нема, Србији по свој прилици преостају само два решења: (1) да стање своје језичке културе сређује и решава у оквиру и унутар постојећих општепризнатих заједничких нормираних правила и решења или (2) да се окрене себи и да се постара око изградње властите језичке политике и праксе. То би у нормативистици значило отворити странице на којима би се проговорило не само о томе шта нас у највећем делу са другима у језику везује већ и шта нас, у појединостима, од других у језику одликује. То дакако не би требало да значи да се затварају врата даљем језичком прожимању или стварање посебног србијанског језика или израза, већ могућност и право да се одлучи припадају ли посебности или варијације: заједничком изразу, варијантском субстандарду или представљају обележје дате националне културе.

Ако, дакле, признајемо и прихватимо ставове о слободном језичком избору и начело језичке толеранције, онда то подразумева право, али и обавезу да се и при обради различитих проблема без сарадње других стално води рачуна о укупној ситуацији, без насилног уграбивања ичега што би нас удаљавало од других, али исто тако и о домаћој ситуацији без икакве жеље за наметањем домаћих решења другима. Ово је важно и стога што велики део Срба, као и Хрвата, Црногораца, Муслимана и других не живи само у границама матичних република, па им се демократским поступком мора омогућити да и ван тих територија одрже онај говорни лик који желе, како у свакодневном комуницирању тако и у школи, званичном саобраћају и културној делатности. Ово не би било могуће без дескриптивног приказа и нормативне анализе постојеће језичке реалности, дакле, пре него што се стручном и мериторном процедура не утврде релевантне језичке одлике. Конкретније речено — то захтева да се и на овој источној језичкој територији прегне на такве послове као што су фактографска обрада правописне проблематике, изради што исцрпније и информативније дескриптивна граматика, а затим и нормативна граматика, речник и сав други инструментаријум за практичне потребе културне јавности, а да се друштвена брига о језику уздигне на ранг основног културног принципа. Без тога нормативна настојања остала би безуспешна, а језичка толеранција водила би конфузији и хаосу.

У језику, у ствари, принцип узуса искључује начело толеранције као што и, обрнуто, начело толеранције обесхрабрује принцип норме уколико једно и друго начело није јасно дефинисано. Дефинитивна опредељења и последњу реч о свему овоме треба ипак очекивати не само од језичких стручњака већ и од одговорних културних и политичких посланика, али исто тако и од наше најшире јавности. У овом тренутку то је чак дужност коју она не сме заобилазити.